

Kęstutis ŠERPETIS

Ideologija ir sociumas: tipologinė charakteristika

Artėja į pabaigą antrasis mūsų eros tūkstantmetis. Tai savotiškai provokuoja poreikį apibendrinti žmogiškosios civilizacijos vystymosi tendencijas ieškant naujo, platesnio ir gilesnio požiūrio į nūdienos politinių, ekonominių ir socialinių santykių konfigūraciją, jos dinamiką ir perspektyvas. Kita vertus, šiandien prieš visuomenę ir žmoniją apskritai iškilo daug opiausių, lemtingų egzistencijai problemų, reikalingų neatidėliotino ir racionalaus sprendimo.

Daugelio šių problemų šaknys siekia dar XIX a., kuriame ima ryškėti pirmieji visuotinio internacionalizacijos proceso požymiai, sociologinės refleksijos įtvirtinti pasaulinės istorijos sampratoje. O nūnai globalinių problemų grėsmė akivaizdžiai demonstruoja regionų ir tautų politinio, socialinio ir ekonominio skirtingumo svarbos sąlygiškumą. Globaliniai imperatyvai, iš vienos pusės, rodo pasaulėžiūrinių rietenų neperspektyvumą, o iš kitos - išryškina bendrus, socialiai universalius sąlyčio taškus (pvz., MTR, internacionalizacija, valdymo struktūrų racionalizavimas ir kt.), kurie šiuolaikiniame ideologizuotame pasaulyje formuoja "kritinę savitarpio priklausomybės masę". Pastaroji aplinkybė savo ruožtu stimuliuoja bendrųjų, "transsisteminių" elementų augimą ne tik totalitarinėse, bet ir partikuliarinėse, korporatyvinėse ideologijose. Naujas ideologijos kaip istoriškai kintančios visuomeninių bendrųjų (tautų, nacijų, šalių) dvasinio-politinio konsolidavimo formos suvokimas šiandien aktualėja ir dėl globalinio žmonijos vienijimosi proceso prieštaringumo. Nūdienos pasaulio mozaika susideda iš daugiau nei 170 savarankiškų valstybių, kurios kontrastuoja ne tik savo ekonominio, kultūrinio, politinio išsivystymo lygiu, bet ir savo idėjiniais požiūriais bei pozicijomis globalinių problemų ir visuomenės integravimo būdų atžvilgiu.

Efektyvus jų sprendimas kelyje į kokybiškai naują žmogiškosios civilizacijos lygį suponuoja istorinę ji atitinkančios pozicijos išsirutuliojimo analizę. Konkrečiau, tai būtų istorinių socialinio ryšio visuomenės vystymesi, visuomenės socialinės ir politinės integracijos formų problema, tai klausimas apie sociumo konsolidacijos įvairiose istorinėse epochose idėjos realizavimo etapus ir formas, jų istorinės kaitos dinamiką bei tarpusavio sąveiką ir stimuliaciją istorinio proceso vyksme.

Pagal susiklosčiusią filosofinėje ir politinėje literatūroje tradiciją ideologijos sąvoka siejama su politinių partijų veikla, vertinant pastarąsias kaip ideologijų kūrėjas ir platintojas.

Marksistinio-lenininio tipo partijos, pretenduojančios būti darbininkų judėjimo avangardu, viena iš svarbiausių savo funkcijų laiko ideologijos plėtotę ir diegimą į dirbančiųjų masių sąmonę. Tuo tarpu daugybė kitų

partijų, veikiančių toje pat politinėje visuomenės struktūroje, nekelia sau būtent tokio specifinio uždavinio kaip esminio, bet užsiima apibrėžtu (žinoma, kiek tai įmanoma nūdienos visuomenių stratifikacijoje) visuomenės sluoksnių poreikius ir interesus atspindinčių ideologijų formavimu, tam plėtodamos minėtų grupių interesus bei kristalizuodamos juos į politinę ideologiją. Ji tampa pagrindu kryptingai politiškai auklėjant savo organizacijos narius, tarp jų ir būsimus politinius veikėjus, partinius funkcionierius ir t.t.

Šiuo atveju reikėtų kalbėti apie partines politines ideologijas. Tačiau bendrajame žmonijos idėjinės politinės raidos kontekste socialinių politinių fenomenų ir santykių visuomenėje įvairovė suponuoja kur kas platesnę ideologijos sampratą, kurioje politinių partijų idėjinės teorinės nuostatos reiškiasi tik kaip apibrėžti visuomenės ideologinės struktūros komponentai, duominuojantys viename ar kitame jos istorinės raidos etape.

Tad jei pabandytume bendrais bruožais apibūdinti šią ypatingos dvasinės veiklos visuomenėje rūšį, tikslinga būtų apibrėžti ją kaip *politinę visuomeninės savimonės formą*, suprantant pastarąją kaip konkretaus socialinio organizmo vietos ir vaidmens bendrojoje žmonijos evoliucijoje savi-voką, apibūdinančią susiformavusios tautos politinį etosą, jos funkcionavimo ir egzistencijos būdo atitikimo apibrėžtos socialinės istorinės epochos poreikiams ir reikalavimams laipsnį. Iš šio atitikimo sprendžiame apie konkrečios tautos (kaip socialinio organizmo) socialinės politinės sąmonės lygį, formą ir potencijas.

Vadovaudamiesi tokia dabartine ideologijos samprata, galime idėjinėje politinėje visuomenės evoliucijoje išskirti tam tikrus istorinius sociumą apibūdinančius ideologijų tipus:

- religinės (teokratinės) ideologijos;
- nacionalinės (tautinės) ideologijos;
- valstybinės (formaliosios teisinės) ideologijos;
- politinės (klasinės ir korporatyvinės partinės) ideologijos;
- humanistinės (globalinės) ideologijos.

Nesunku pastebėti, jog šioje schemoje įvairūs ideologijų tipai išdėstyti pagal jų istorinę vietą ir vaidmenį realioje visuomenės raidoje. Tačiau tik abstrahuojantis nuo realaus istorinio proceso įvairovės galima teigti, kad aukščiausią nūdienos ideologijų išsivystymo lygį reprezentuoja politinės partinės ideologijos, vidutinį lygį atspindi valstybinės teisinės ir nacionalinės, o istoriškai pradinę stadiją atitinka religinės ideologijos.

Šiuolaikinės civilizacijos sudėtingumas bei prieštaringumas sąlygoja ir ideologinių vaizdinių rėmų išplėtimo mastus. XX a. ryškiai pademonstravo ideologijų susipynimo su visomis pasaulėžiūrinėmis problemomis ir dvasiniu gyvenimu jo socialinių, grupinių, individualių ypatybių įvairovėje glaudumą. Šia prasme reikia vertinti ideologiją kaip daugybės tiesioginių ir netiesioginių visuomenės sferų tarpusavio įtakų ir poveikių produktą, kristalizuojantį savyje įvairias praeities epochų ir formacijų "nuosėdas".

Taigi vienos ar kitos ideologijos iškilimas konkrečiose istorinėse epochose nereiškia visiško kitų ideologinių tipų eliminavimo, o pabrėžia vieno iš jų dominavimą, atspindintį kurio nors laikotarpio visuomeninės politinės struktūros integratyvumo laipsnį, jos sudėtingumo didėjimo intensyvumą bei naujų sudėtinių elementų jos horizontaliose ir vertikaliose plotmėse

atsiradimą. Tokioje situacijoje viena kuri ideologija reiškiasi kaip pagrindinė, vyraujanti, o kitos papildo ją ar oponuoja, atspindėdamos socialinės politinės sistemos sudėtingumą, įvairių jos dalių tarpusavio sąveiką skirtingose visuomenės sferose. T.y. bendra istoriškai bekeičiančių viena kitą ideologijų sąveika, matyt, nulemta gilesnių jų sluoksnių, išreiškiamų (įsikūnijančių) visuomeninės sąmonės formomis (suvokiant pastarąsias kaip "antraeiles" ideologijas). Jų tarpusavio ribos gan sąlygiškos, todėl lengviu pereina viena į kitą ir tuo savotiškai "užkrečia" "pirmosios eilės" ideologijas, išryškindamos jų organinį ryšį, sąlygotą vidinio vystymosi poreikių. Savo ruožtu, viešpataujanti epochos ideologija vienaip ar kitaip paženkliną minėtas visuomeninės sąmonės apraiškas. Štai, pavyzdžiui, religija savo laiku persmelkė visuomenės pasaulėžiūrą, teisę, mokslą, kultūrą, politiką, tuo tarpu pereinant į kapitalizmą įsigali politinė juridinė forma, įstatymų leidyba tampa idėjiniu buržuazijos ideologijos pagrindu, kadangi valstybėje visos įstaigos įgyja politinę formą, gaudamos savo funkcionavimui teisinę sankciją. Tad jei viduramžiais politiniai vaizdiniai buvo įvelkami į religinių sąvokų ir terminų formą, tai kapitalizmo epochoje jau pati bažnyčia ima savo veikloje plačiai vartoti politinę juridinę leksiką.

Nesunku pastebėti, kad kurio nors sluoksnio iškilimo laikotarpiu jo ideologija dažniausiai įgyja visuotinę formą, t.y. reiškiasi kaip visų ar daugumos visuomenės narių ideologija. Tačiau tai įmanoma, tik tuomet, kai ši ideologijos forma turi realių potencialių atstovauti pagrindiniams visuomenės interesams. Kartu būtina matyti ir tai, kad iš tikrųjų jokia ideologija nėra nei amžinai teisinga, nei absoliučiai visuotinė, o tik dominuojanti kuriuo nors istoriniu laikotarpiu ir determinuota pastarojo poreikių (1).

Tad galima sakyti, jog istoriniai ideologijų tipai ne abstrakčiai santykią, o tarpusavyje sąveikaudami susipina ir išplaukia vienas iš kito. Pavyzdžiui, kylančios buržuazijos ideologija dar ilgą laiką buvo paženkliną ankstesnės, feodalinės visuomenės vyraavusios religinių vaizdinių įtakos. Tik tolesnė visuomeninių santykių raida, skatinusi prancūzų švietėjų bei anglų materialistų veiklą, lėmė buržuazijos ideologijos išsivadavimą iš ankstesnės ideologinės formos.

Apskritai *sociumo ideologiją* tikslinga interpretuoti kaip *visuomeninės sąmonės tendenciją, kaip vidinį politinio vystymosi kryptingumą, besiorientuojantį į apibrėžtus socialinius politinius visuomenės idealus*. Šios tendencijos dinamizmas, aktyvistinis jos pobūdis reiškiasi tuo, kad ideologija transformuoja abstrakčius filosofinius idealus į realius politinio proceso "operatyvinius idealus". Svarbu regėti tokios transformacijos prieštaringumą, kuris ypač ryškus ideologinio perimamumo procese.

Plačiąja prasme ideologinis perimamumas suprantamas kaip praeities teorinių pasiekimų perėmimas. Konkretesnė analizė išryškina čia du susijusius procesus - pozityvų perimamumą (atskirų idėjų perėmimą kritiškai perdurbant jas vienos ar kitos klasės, socialinės grupės ar sluoksnio interesams tenkinti, atitinkamai pritaikant jas intelektualiniam epochos lygiui) ir negatyvų perimamumą (kai kokios nors teorijos ir koncepcijos plėtojamos priešpriešinant analogiškoms praeito etapo teorijoms). Socialinių idėjų istorija liudija perimamumo visuotinumą, ypač praeities idėjų formos atžvilgiu; naujų idėjų kūrimas paprastai aplenkia jų adekvačių išraiškos būdų

įsisavinimą. Tai regima anglų revoliucijoje, kurios ideologai tiesiogiai rėmėsi Biblijos idėjomis ir leksika, Didžiojoje prancūzų revoliucijoje, kopijavusioje savo deklaracijose Romos respublikos idėines formas, ir t.t. Analogišką evoliuciją nuėjo ir socialinės lygybės idėja - nuo religinės formos - per juridinę - iki ekonominės sampratos.

Perimamumo analizė perša išvadą, kad visuomeninė ideologija yra tarytum "sluoksniuotas" darinys. Tai reiškia, jog idėjinių ar socialinių pagrindų sukrėtimą stipriau junta ideologijos "sluoksniai", artimesni visuomenės branduoliui (t.y. ekonominių ir socialinių ryšių struktūrai). Tuo tarpu tolimesniuose nuo šio branduolio "sluoksniuose" sukrėtimas jaučiamas kur kas silpniau ir sąlygoja ne esamos sistemos destruktiją, o jos struktūros pertvarkymą ir tolydų kompromisinės sistemos išsirutuliojimą.

Tad sociumą vienijančių ideologijų atsiradimas ir kaita - istorinio vystymosi rezultatas. Istoriskai pirmosiomis formomis, matyt, reikėtų laikyti racionalizuotas mitologijas, kurių tolesnis rutuliojimas ir tarpusavio sintezė subrandina religines ideologijas. Būdinga, kad tokį statusą dažniausiai įgyja tik pasaulinės religijos - krikščionybė, islamas, budizmas ir kt. Šiandieninių netradicinių kultūrų, kuriuose bandoma sintezuoti religijų, politinių ideologijų bei utopijų elementus, alternatyvumas taip pat specifiškai išryškina visuomeninį ideologinį religijų potencialą. Tačiau pabrėžtina ir tai, kad šiuolaikinis "religijų renesansas" pasaulyje atspindi ne tik religinių idėjų skverbimąsi į politinių santykių sferą, bet ir yra savotiška dvasinė atsvara scientistiniams ir technokratiniais šiuolaikinės civilizacijos mitams. Savo ruožtu ir daugelis nūdienos politinių ideologijų kreipiasi į religinius idealus ir vertybes. Tai pasakytina tiek apie Europos liberalizmą, apeliuojantį į krikščionybės principus ar "išlaisvinimo" ir "revoliucijos" teologijas Lotynų Amerikoje, tiek ir apie Azijos ir Afrikos šalių ideologų bandymus suteikti naują prasmę politinėms idėjomis "islamizacijos" ir "musulmoniškos valstybės" koncepcijų kontekste. Vėlgi - gerai žinome apie ideologinį religinių filosofinių koncepcijų impulsą formuojant daugelio kolonijinių šalių nacionalinio išsivadavimo judėjimo programas.

Tad stimuliuojantis religinių idėjų poveikis antikolonijinėms nacionalinėms revoliucijoms bei valstybinių-ideologinių nuostatų interpretavimas "negritudo", "aziatiškumo" ir kt. nacionalinių koncepcijų rėmuose (ir šiandien lemiantis aibės "trečiojo pasaulio" šalių politinę ir ideologinę raidą) liudija ne tiek religinės ideologijos išstūmimą iš visuomeninės sąmonės apskritai, kiek jos gyvybinių elementų susipynimą su bundančia nacionaline sąmone, taip pat jų abipusį stimuliavimą siekiant stabilizuoti besiformuojantį jaunose valstybėse sociumą.

Kaip ankstyvoji pasaulietinės visuomeninės ideologijos forma, *nacionalinė (tautinė) ideologija* išreiškia glaudų organinį ryšį su visuomenine psichologija. Tam tikra prasme galime sakyti, jog savo statika nacionalinė ideologija yra tautos psichologijos sąveikos su tautos istorija produktas, o savo dinamika, procesualumu - tautinio etoso perkisilaužimas per politinių santykių visuomenėje priзмę. Visa tai lemia tokius prieštarigus nacionalinių ideologijų bruožus kaip utopizmas ir mesianizmas, religinis misticizmas ir racionalizmas, paternalizmas ir populizmas, tradicionalizmas ir neopatija, nacionalizmas ir kosmopolitizmas ir kt.

Tik konkreti istorinė analizė galėtų parodyti, kokie faktoriai lėmė vienu

ar kitų tos ar kitos šalies nacionalinės ideologijos bruožų iškilimą ir dominavimą. Turime skirti ir tai, kokioje savo istorinės raidos stadijoje tauta yra (ankstyvojoje, brandos, vėlyvojoje), maža ar didelė toji nacija, ar sukūrusi ji savo valstybę, ar vystosi kitos valstybės sudėtyje ir t.t. Štai, pavyzdžiui, nacionalinės refleksijos tapse reikia skirti tautiškumo fenomeną, būdingą ankstyvajam nacijos rutuliojimosi periodui, ir patriotizmą, kuris atspindi nacionalinės ideologijos brandą. Pradiniam jos evoliucijos etape pragmatinis ("primityvus") ekonominis interesas, stimuliavęs pradinį (teritorinį, kalbinį ir kt.) tautos konsolidavimo periodą, tolesnėje raidoje lyg "išstipsta" daugybėje kitų, yškesnių ideologijos aspektų - politinių, kultūrinių, socialinių, etninių, iš kurių ir klostosi Tėvynės samprata. Šis fenomenas jau liudija pakankamai aukšto lygio ideologinį abstrahavimą, kuris, veikiamas visuotinės internacionalizacijos proceso, tolesnėje savo raidoje pasipildo ir praturtėja kosmopolitizmo bruožų.

Tokio pobūdžio (t.y. natūrali) idėjinė tautiškumo evoliucija išryškina tolesnį visuomenės ideologinės raidos etapą - perėjimą į *valstybinę ideologiją*. Be abejo, gan tiesmuka aiškinti valstybinės ideologijos poreikį vien tautine ideologija. Valstybinė ideologija atsiranda dėl Europos tautų sudėtingos ir prieštaringos politinių ir ekonominių faktorių sąveikos, ir kiekvienu konkrečiu atveju galėtume išryškinti savitą, nepakartojamą jų konfigūraciją. Apibendrinant šio proceso bruožus galima sakyti, jog valstybinių ideologijų poreikis subręsta, pereinant nuo liberalinio politinio požiūrio į valstybę kaip į "naktinį sargą", kurio funkciją - saugoti viešąją tvarką ir užtikrinti administracinį stabilumą šalies viduje bei tarptautinių santykių kontekste, pripažinimo link, kad valstybė privalo aktyviai dalyvauti ekonominiame ir socialiniame visuomenės gyvenime, reguliuoti opiausius jo prieštaravimus, būti arbitru įvairių visuomeninių ir politinių jėgų susidūrimuose.

Savo funkcionavime valstybinė ideologija pašaukta vadovautis tam tikra "vidurio linija", į kurią daugiau ar mažiau orientuojasi visos veikiančios visuomenėje politinės partijos. Pabrėžti tatau juo svarbiau, kad valstybinio aparato politizacijos mastas užtikrina valstybės ideologinės veiklos perimamumą. Visa tai sąlygoja būtinumą valstybės politinėje ideologijoje išskirti apibrėžtą pastovų branduolį (kurio elementai yra esamos politinės santvarkos, nuosavybės formų, parlamentinės santvarkos su daugiapartinė sistema pripažinimas ir kt.). O įvairių partijų teikiama papildymai ir ypatybės (nacionalizacija ar denacionalizacija, socialinių tarnybų reglamentavimas, valstybės ir bažnyčios santykis, požiūris į anti-valstybinius susivienijimus ir kt.) sudaro pereinamąją, kintančią valstybinės ideologijos dalį. Svarbu pabrėžti pastarųjų galinylbę esant tam tikroms sąlygoms pereiti į pastovų valstybinės ideologijos branduolį, tapti jo sudėtinėmis dalimi. Šitai pasakytina, pavyzdžiui, apie F. Roosevelto "naująjį kursą", iš pradžių nukreiptą į valstybinį ekonominių santykių reguliavimą, o tolesnėje evoliucijoje virtus organiška šiuolaikinės USA ideologijos dalimi.

Išsivysčiusiose šalyse perėjimo nuo "minimalios valstybės" į "aktyvią valstybę" procesas buvo nulemtas realijų, susiklosčiusių po Pirmojo pasaulinio karo, ir, stimuliuojamas Didžiosios krizės bei Antrojo pasaulinio karo ir jo pasekmių, igavo galutinę išraišką 6-7 dešimtmečių "visuotinės gerovės valstybės" koncepcijoje. Tai sudėtinga, sisteminių pobūdį turinti valstybinės ideologijos forma, atsiradusi kaip ekonominės strategijos ir orien-

tacijos tendencija, kuri tačiau pademonstravo kur kas didesnes socialines ir politines potencijas (ką liudija koncepcijos, vertintinos kaip jos segmentai - "naujoji industrinė visuomenė", "postindustrinė visuomenė", "vartojimo visuomenė", "technotroninė visuomenė" ir kt.), leidusias jai išsirutulioti iki šiuolaikinių visuomeninių struktūrų stabilumo, jų evoliucinio ir dinamiško vystymosi garanto ir skirtingų politinių jėgų visuomenėje arbitro statuso.

Pažymėtina, kad valstybės atstatymo poreikis iš pradžių buvo sąlygojamas neatidėliotino ekonominių santykių visuomenėje pertvarkymo reikmių ir jų stimuliuojamų politinių konfliktų sprendimo poreikių (kaip ir F. Roosevelt'o kursas nesibaigė vien ekonominės krizės įveikimu), kurių kulminacija Europoje - Antrasis pasaulinis karas. Šiuo atžvilgiu pastarąjį karą reikėtų interpretuoti kaip primityviausią globalinių konfliktų sprendimo būdą, kuriame politiniai interesai neatskiriama susipynę su ekonominiais, tačiau tuo laikotarpiu nustelbė ir pajungė pastaruosius, t.y. dar pradinėje stadijoje tapę savideterminuojančiais ir savistimuliuojančiais.

Specifiškai politinė prasme tokių konfliktų sprendimas karo būdu yra apraiška politikos, suprantamos kaip politinių institutų susidūrimo, sąveikos procesas ignoruojant gilumines sociumo nuostatas, poreikius ir prerogatyvas. Tad pilietinė visuomenė, kuriai pavyko XX a. pradžioje, pasitelkus valstybinės organizacijos jėgą, įveikti stichinių ekonominės ir politinės rinkos jėgų monopolizmą, brangiai sumokėjo už tolesnį savo sąjungininko (kuriame "pažadino" etatizmo-totalitarizmo instinktą) kontrolės susilpninimą bei demokratinė institutų bazės visuomenėje (kaip politinės atsvaros valstybei) neplėtojimą. Būtent silpnas demokratinė institutų įsišaknijimas visuomenėje atvėrė tarpukario laikotarpio valstybinėms institucijoms eilėje Europos šalių galimybę realizuoti savąsias Leviatano pretenzijas, dėl kurių pirmiausia buvo monopolizuota politikos sfera, sykiu išlaisvinanti totalitarines ir etakratines tendencijas ir politikoje, ir ekonomikoje, kas galų gale Vokietijoje atvedė į Veimaro respublikos nuopuolį, pasibaigusį Hitlerio pergale, o SSSR - į Stalinio kontrrevoliuciją.

Kaip tik todėl po Antrojo pasaulinio karo politinių partijų kaip vyraujančių pilietinės visuomenės elementų aktyvizacija stimulavo esminių politinių vertybių perkainojimą bei perėjimą prie politikos ne kaip valstybinių teisinių "institucijų", o kaip "ryšių, santykių, komunikacijos" sampratą. Savo ruožtu šie procesai (t.y. politinių partijų vaidmens po karo išplėtimas ir "antrojo kvėpavimo" eilės masinių politinių judėjimų išsirutuliojimo forma įgijimas) stimulavo pilietinės visuomenės spaudimą "aktyviai valstybei", dėl kurio susiformavo "visuotinės gerovės valstybės" koncepcija, išreiškianti ne tik vartotojišką ekonominį interesą, bet ir socialines bei politines sociumo intencijas, atspindinčias tarp valstybės ir pilietinės visuomenės pasiektą konsensumą. Ideologinis valstybinių struktūrų lankstumas, be kita ko, pasireiškė ir reakcija į "deideologizacijos" įvairiose visuomenės gyvenimo sferose 6-7 dešimtmetyje procesą, kai ideologinis valstybės aktyvumas pademonstravo nemažas idėjinės politinės sociumo kristalizacijos potencijas, nepaisant netgi ženklaus politinių partinių idėjų spaudimo.

Visas šis sąveikos tarp besivystančių pilietinės visuomenės ir valstybės struktūrų procesas "išjudino" politinių jėgų visuomenėje pusiausvyrą, stimulavo ir pagilino šiuolaikinės Vakarų politinės sistemos tobulinimo

perspektyvas, paskatino aktyvią įvairių jos elementų adekvačios savo vietos paiešką. Šie ir šiandien besirutuliojantys visuomenės viduje sąjudžiai liudija, matyt, tai, kad valstybinės ideologijos dominavimas evoliuciškai išstumiamas naujos, nūdienos socialinio stabilizacijai savo kokybe labiau adekvačios - politinės ideologijos.

Suprantama, pastarosios kristalizacija prasidėjo kur kas anksčiau ir yra sąlygota šiuolaikinių politinių partijų atsiradimo, kuris savo ruožtu susijęs su klasių formavimo užbaigimu XIX a. viduryje - XX a. pradžioje. Šiuolaikinės partinės korporatyvinės ideologijos savo esme atspindi pilietinės visuomenės išsivystymo lygį ir raidos tendencijas valstybės ir jos prerogatyvų atžvilgiu. Be abejo, tai nereiškia revoliucinio valstybės nugriovimo, neigiamo jos "perimamumo" - tai tiesiog vienos visuomeninės ideologinės formos "perstūmimo" iš centro į periferiją procesas. Valstybės vaidmens visuomenėje naujas suvokimas atspindi tokiose šiuolaikinėse politinėse koncepcijose kaip "pliuralistinė demokratija", "valdžios difuzija", valstybės sąvokos įmontavime į platesnę - "politinę sistemą", "valdžios dispersiją", "rinkos demokratija" ir kt., kurios, kaip politinės ideologijos branduolio elementai, apibūdina įsivyraujančios šiandien visuomenėje politinės savimonės formą.

Tačiau tai anaipol nereiškia totalinio valstybinės ideologijos nunykimo, nors, kaip žinome, 8-9 dešimtmetyje "visuotinės gerovės valstybės" koncepcija prarado dalį savo politinės įtakos. Netgi nusiritusi per daugumą išvysčiusių šalių "neokonservatyvi banga" neeliminavo valstybinės ideologijos apskritai. Priešingai, tam tikra prasme būtent dabar, formuojantis kokybiškai naujai Vakarų visuomenės socialinių poreikių tenkinimo struktūrai, visuomeninių ir valstybinių institutų kaip kontroliuojančių ir arbitražinių organų reikšmė esmingai padidėja. Konceptualinį pobūdį šios tendencijos įgauna "teisinės valstybės" teorijoje, kuri jau tapo sudėtine daugelio išsivysčiusių šalių konstitucijų dalimi. Mūsų aprašytos valstybės ir pilietinės visuomenės sąveikos kontekste šių valstybinės ideologijos elementų išsirutuliojimą galime vertinti, iš vienos pusės, kaip savotišką dialektinį "grįžimą" į savo pradinę imanentinę konstitucinę-teisinę stadiją, jos aktualizaciją nūdienoje, o iš kitos - kaip tolesnį valstybės ir pilietinės visuomenės prerogatyvų atskyrimo ir jų teisinio įforminimo procesą, o galų gale - kaip naują socialinio ir politinio konsensuso kokybę ir lygį. Bendriau kalbant, tai liudija, jog pilietinė visuomenė (kaip politinių, valstybinių bei visuomeninių institutų ir organizacijų visuma) ne tik kryptingai siekia valstybės aparato veiklos efektyvesnės kontrolės, bet ir pamažu perima vis naujas valstybinio valdymo funkcijas, plėsdama visuomenės savivaldą neapibrėžtamų žmogaus teisių ir liaudies suvereniteto pagrindu. Neatsitiktinai, matyt, politinių partinių ideologijų kaip dominuojančių įsitvirtinimo procesas žymimas tokiomis konceptualinėmis gairėmis kaip "demokratinio socializmo", "socialinės valstybės" ir kt. teorijos.

Remiantis atlikta analize galima prognozuoti, kad politinių ideologijų viešpatavimas, turintis demokratiniais pagrindais stabilizuoti šiuolaikinės visuomenės politinio ir socialinio gyvenimo dinamizmą, turėtų būti suprantamas kaip paruošiamasis etapas atsirandant platesnio, visa apimančio pobūdžio ir kokybiškai aukštesniam - *humanistinės ideologijos* tipui.

Principiniu atžvilgiu pastarųjų uždavinius, matyt, lems globalinių

šiulaikinio pasaulio problemų sprendimo būdai, tarp kurių ne paskutinę vietą užims tokie nūnai besirutuliojantys humanistinių ideologijų elementai kaip "kosminės etikos", "planetinės sąmonės" ir kt. idėjos, orientuotos į visos žmonijos konsolidavimą šiems gyvybiškai svarbiems visai tolesnei egzistencijai tikslams realizuoti. Suprantama, ir šiuo atveju reikėtų kruopščiai analizuoti realistinių ir utopinių vaizdinių juse susipynimą, matyti esamas ir potencialias globalinių ideologijų ydas, sąlygojamas nūdienos mąstymo stereotipų, - reversionizmą, retromadą, technofobiją, kokybinių skirtumų tarp įvairių pasaulio regionų neigimą ir t.t. Juo svarbiau jau šandien ieškoti metodologinių nuostatų, kurių dėka būtų galima įžvelgti esmines humanistinių ideologijų kristalizacijos kryptis. Savo ruožtu pastarosios galėtų būti gairės, žymincios pasaulinės istorijos formavimo pabaigą ir perėjimą į brandą, apibūdinamą socio istorinės refleksijos lygiu.

Tad apibendrinant čia atliktą istorinių socio kumo idėjinės politinės konsolidacijos tipų analizę tikslinga pabrėžti kai kuriuos momentus. Pirmia, ideologų tarpusavio įtaka yra evoliuciuojantis, istoriškai kintantis fenomenas. Antikoje ir feodalizmo epochoje tie poveikiai buvo daugiau ar mažiau epizodiški, o besivystant kapitalizmui, formuojantis pasauliniam ūkiui, kai vienos tautos poreikių tenkinimas vis daugiau ima priklausyti nuo kitų šalių ekonominio ir kultūrinio išsivystymo, ideologinių impulsų reikšmė kinta, jie tampa nuolat veikiančiu ir besiplečiančiu faktoriumi. Ši ypatybė pasireiškė tiek didžiųjų valstybių politikoje kolonijinių tautų atžvilgiu ir jos rezultatyvumu, tiek ir šiulaikiniais idėjiniais "trečiojo pasaulio" ieškojimais, kaip išsivaduoti iš abstraktaus vakarietiško vystymosi pavyzdžių kopijavimo ir rasti adekvatesnį, kurios nors šalies ar regiono ypatumus atspindintį modernizacijos modelį. Suprantama, tokio pobūdžio ideologijų "difuzija" savo ruožtu pereina per kiekvienos šalies, tautos nacionalinių tradicijų, nacionalinės psichikos "filtrus", darančius atitinkamą įtaką ideologinių vaizdinių formavimo ir išraiškos būdams.

Antra, bendrai imant, galima teigti, jog nė vienas iš minėtų ideologijų tipų neišnyksta istorinės raidos eigoje be pėdsako, jei neišnyksta jas sukėlusios priežastys. Tik ilgainiui visuomenės vystymosi procese vyraujanti konkrečiu istoriniu laikotarpiu ideologija pereina į papildančios (ar opo-nuojančios) būvį. O kadaangi įvairių tautų sociaimai yra skirtingame išsivystymo lygyje, tai ir tos ar kitos ideologijos vaidmuo juose skiriasi, o jos komponentų "svoris" ir reikšmė kinta proporcingai vidinių ir išorinių faktorių spaudimui. Būtina matyti, kad tiek jų sąveika, tiek ir pats ideologijų "perėjimo" į tą ar kitą statusą procesas, veikiamas pastaraisiais dešimtmečiais visa apimančios internacionalizacijos, tampa nelinejiniu ir primena veikiau sūkuri, "sumaišantį" įvairių ideologijų elementus ir priklausomai nuo aplinkybių iškeliantį tai vienus, tai kitus jų komponentus. Ypač aiškiai ši ypatybė pastebima politiškai nestabiliose "trečiojo pasaulio" šalyse, o vos žymi - išvystytose Vakarų visuomenėse.

Pagaliau, trečia, šiame "tipologiniame" kontekste ypač svarbus darosi metodologinis požiūris į ideologijų perimamumo *dialektiką*, sąlygojamą konkrečaus istorinio laikotarpio politinių tradicijų, kurios tampa savotišku kamertonu, patikrinančiu epochos globalinių idėjinį "grynumą" ir reikmę kreiptis į tuos ar kitus ideologinių tradicijų elementus.

Idomu būtų ekstrapoliuoti šią visuomenės ideologinės raidos schemą į

Lietuvos XX a. istorinę ir politinę evoliuciją. Įtrauktoje į epochinių įvykių sūkurį jos istorijoje susimaišė daugybė europinių ir rytietišku, išorinių ir vidinių, dvasinių ir materialinių determinančių, nulėmusių ne tik tuometinę, bet nemaža dalimi ir šiuolaikinę politinę galvosena ir politinę elgseną.

Konkrečiau kalbant, nūdienos Lietuvos politinis mentalitetas yra tapsmo būvyje, perėjimo nuo nacionalinės tautinės į valstybinę teisinę ideologiją tarpsnyje, tad šiuo atveju stebime abiejų šių ideologijų rūšių elementų sampyną ir tarpusavio sąlygojimą bei kovą.

Be abejo, šiuolaikinis tautinės ideologijos elementų atgimimas Lietuvoje po totalitarinio ilgamečio tautos potencijų slopinimo yra visai natūralus. Tačiau, kaip liudija istorinė politinė įvairių šalių patirtis, abstraktus ir tiesmukas nacionalinių intencijų kaip vienintelio ar pagrindinio šaltinio politiniam procesui plėtoti suvokimas galų gale neišvengiamai veda tik į politinio izoliacionizmo, fanatizmo, ksenofobijos ir tautinio dogmatizmo aklavietę. Tautos politinėms nuostatoms bei praktinėms politinėms perspektyvoms vienodai pavojingas tiek atsilikimas ar atsiribojimas nuo pasiekto pasaulinėje politikoje lygio, tiek ir aklas išsivysčiusių šalių politinių struktūrų kopijavimas.

1918-1940 m. Lietuvos istorijos patirtis teikia šiuo atžvilgiu vertingų pavyzdžių. Politinis chaosas ir vidinis nestabilumas, tapęs chroniškas ir užsibaigęs 1926 m. perversmu, parodė bandymų įmontuoti į Lietuvos politinio ir valstybinio valdymo sistemą daugpartines parlamentines struktūras dirbtinumą ir neefektyvumą, o sykiu - dirvos politinėms partinėms ideologijoms nebuvimą, sąlygotą silpnos to laikmečio socialinės ir ekonominės diferenciacijos visuomenėje apskritai (2).

Kiek galima spręsti iš 1920-26 m. partinių-parlamentinių batalijų ir jų rezultatyvumo, daugumai to laikmečio Lietuvos politikų stigo politinės refleksijos, sugebėjimo pakilti virš partinių ambicijų ir pabandyti suvokti - o kokia gi yra adekvati jaunai valstietiškai valstybei politinė santvarka? Todėl už juos tai padarė objektyvus politinio proceso stichiškumas, o ganėtinai rami visuomenės reakcija į valstybinį perversmą parodė, kiek politiškai pamatuotas ir pribrendęs buvo šis žingsnis. Nesubrendusių politinių ideologijų pašalinimas iš politinės arenos ir politinės veiklos sukoncentravimas į valstybinių ir visuomeninių institutų tobulinimą - tokios tendencijos apibūdina "klestinčios nepriklausomos Lietuvos valstybės" (pasikliausime šiandienos istorikų ir publicistų teigimu) politinių struktūrų evoliuciją iki pat 1940 m. okupacijos.

Nesigilindami į istorinę konkretiką, pabrėšime tik reikšmingą mūsų temai faktą, jog tautininkai, atėję į valdžią, ne tiek kurstė nacionalistines ir tautines aistras, kiek nuosekliai ir kryptingai plėtojo valstybingumą ir politinį visuomenės stabilumą stiprinančias struktūras (tik tokioje palankioje terpėje galėjo subręsti fundamentalūs Lietuvos valstybės ideologijos ugdymui M. Rōmerio ir kitų teoretikų darbai) - tarp jų ir užtikrinančias visų Lietuvoje gyvenusių etnosų santarvę ir politinę lygybę. Galų gale, dvidešimt metų politinio manevravimo tarp kaimyninių valstybių-gigantų bei vidaus politinis ir ekonominis stabilumas pakankamai ryškiai ir svariai reprezentuoja nepriklausomos Lietuvos pasiektą valstybingumo refleksijos, praktinio politinio mentaliteto bei politinės savitvados lygį (prisiminkime Klaipėdos, Vilniaus netekimo istoriją) (3).

Tad kur, kokioje sferoje galėtų šiandien reikštis gyvybingi tautinės ideologijos elementai, reikštis ne destruktiviai, o konstruktyviai, produktyviai? Tokia aktuali sfera šiandienos Lietuvoje, matyt, būtų kultūra. Kultūrinėje dvasinėje sferoje nacionalinės ideologijos elementai galėtų stimuliuoti nacionalinio charakterio tyrimus, reikšmingus tautiniam auklėjimui, duoti postūmį įstrigusiam "tautinės mokyklos" vežimui ir pan. To dėka ir politinė sfera gautų ne trikdančius jos vyksmą "nacionalizacijos" poveikius, o tikrai deficitinius jai "kultūrizacijos" impulsus.

Toks kryptingumas, matyt, ir turėtų lemti šiuolaikinės Lietuvos valstybinės ideologijos turinį, atspindintį objektyvų politinį ir ekonominį mūsų valstybės poreikį įsijungti į Europos šalių šeimą lygiaverčio partnerio teisėmis.

PASTABOS

1. Tokią padėtį tam tikra prasme atspindi K.Mannheimo pasiūlytas ideologijų skirstymas į totalitarines ir partikuliarines ideologijas (nors turinio atžvilgiu vokiečių sociologas akcentavo šias sąvokas kiek kitaip).
2. Ar neaiškintinas ir šiai dienai Lietuvos partijų vystymosi vangumas būtent jų socialinės bazės neapibrėžtumu? Sovietų valdžios metais kultivuotas socialinis vienalytiškumas, klasių ir sluoksnių suartėjimas ir susiliejimas bei atitinkamos politinės ir ekonominės akcijos tiesiogiai stabdė, stengėsi "apgęžti" objektyvų socialinės diferenciacijos procesą, dėl ko mes visi (ir mieste, ir kaime) daugiau ar mažiau vartome valstybės tarnautojais, gan menkai suvokiančiais savo socialinį identišumą. Gal todėl šiuolaikinis daugiapartiškumas Lietuvoje reiškiasi daugiau pavadinimų, o ne programų turinio įvairove (pvz., sunku suvokti - į kokį gi socialinį sluoksnį orientuojasi ta ar kita politinė partija).
3. A.Smetonos autoritarizmas galų gale nebuvo griežtesnis už F.Franco diktatūrą Ispanijoje. Tuo tarpu pastaroji per kels dešimtmečius pamažu evoliucionavo link klasikinės europinės demokratijos principų, tapusių realiu nūdienos Ispanijos demokratinio režimo pagrindu, į kurį buvo pereita be ypatingų socialinių ar politinių kataklizmų. Tada, matyt, rodo tam tikrą tokių autoritarinio pobūdžio pereinamojo laikotarpio reiškimų valstietiškuose kraštuose vaisingumą. Nors, pabrėšime, tai ne visuotinė taisyklė, ką liudija Skandinavijos šalių socialinė ekonominė ir politinė evoliucija.